

Elżbieta Bogdanowicz

Białystok

Nazwiska z komponentem *-k-* w części sufiksalnej na podstawie XVIII-wiecznych ksiąg metrykalnych południowej Białostoczczyzny

Niniejszy artykuł jest kolejnym z cyklu opracowań XVIII-wiecznej antroponimii południowej Białostoczczyzny (Bogdanowicz, 1998a: 132–137; 2003: 167–176). Zgodnie z tytułem dotyczy on nazw osobowych w funkcji dodatkowych poza imieniem określeń identyfikacyjnych derywowanych za pomocą formantów zawierających element spółgłoskowy *-k-*.

W odniesieniu do omawianych w tekście antroponimów stosuję termin *nazwisko*, chociaż w okresie, z którego pochodzi analizowany materiał rzeczowy, nie jest to określenie jednoznaczne. We współczesnym polskim systemie nazywania ludzi nazwiska charakteryzują się takimi cechami, jak dziedziczność, niezmienność, obowiązkowość i powszechność (Rymut, 1991: 26–27; Bubak, 1986: 25). Tak rozumiane nazwisko, jak zgodnie twierdzą językoznawcy i historycy prawa (Taszycki, 1924: 9; Grzybowski, 1957: 485–514), pojawia się na gruncie polskim dość późno, a o ustaleniu się nazwisk w całym tego słowa znaczeniu można dopiero mówić w XIX wieku, kiedy odpowiednie ustawy uregulowały to zagadnienie. W XVIII wieku nazwy osobowe w większości przypadków spełniają już podstawową funkcję dzisiejszego nazwiska, tj. w sposób wystarczający identyfikują daną osobę, posiadają ustaloną strukturę, są na ogół dziedziczne, więc użycie w stosunku do nich miana *nazwisko* wydaje się postępowaniem uzasadnionym.

Podstawę źródłową artykułu stanowią rękopiśmienne akta chrztów, ślubów i zgonów pochodzące z parafii rzymskokatolickich w Bielsku Podlaskim, Boćkach, Domanowie, Dołubowie, Mielniku, Ostrożanach, Pobikrach, Siemiatyczach, Wyszkach, z parafii unickich w Kleszczelach, Mielniku, Żerczycach oraz z parafii prawosławnych w Czyżach i Mielniku, spisane w XVIII wieku¹.

---

¹ Pełną dokumentację źródłową przedstawiłam w opracowaniu pt. Sposoby nominacji kobiet w XVIII-wiecznej antroponimii południowej Białostoczczyzny (Bogdanowicz, 2003: 174–175).

Wyekscerpowany z ksiąg metrykalnych materiał antroponimiczny (ponad 600 nazw osobowych z komponentem *-k-* w części sufiksalnej) został przeanalizowany w planie formalno-strukturalnym i etymologicznym. Poniżej przedstawiam wnioski wynikające z tego oglądu.

XVIII-wieczne nazwiska z obszaru południowej Białostoczczyzny derywowane za pomocą przyrostków z elementem *-k-* są zbiorem dość jednorodnym pod względem struktury, ponieważ do ich tworzenia wykorzystano tylko 7 następujących formantów słotwórczych: *-uk// -czuk*, *-ko*, *-ik/-yk// -czyk*, *-ak*, *-ka*, *-ek* i *-ok*. Produktywność poszczególnych sufiksów była wyraźnie zróżnicowana.

Największą frekwencję należy odnotować po stronie formacji słotwórczych z sufiksem *-uk// -czuk* (ponad 400 poświadczeń). Na marginesie można wspomnieć, że właśnie na XVIII wiek przypada prawdziwa ekspansja tego formantu na całym pograniczu wschodnim (por. np. Dacewicz, 1989: 9; 1990: 301; Wolnicz-Pawłowska, 1978: 26–27; Huk, 1995: 308). Z badań M. L. Chudasza (1977: 122) wynika, że w XVIII wieku przyrostek *-uk* odznaczał się bardzo wysoką frekwencją również na Ukrainie, szczególnie w zachodniej jej części. Zaś jego ogromna popularność w XVIII-wiecznej antroponimii południowej Białostoczczyzny została odnotowana już w kilku wcześniejszych opracowaniach (Bogdanowicz, 1998b: 106; Dacewicz, 1999: 193–200).

Na temat pochodzenia sufiksu *-uk* nie ma zgody wśród badaczy. Jedni, np. B. Lindert (1972: 85), twierdzą, że przyrostek ten w językach wschodnio- i południowosłowiańskich wyodrębnił się z zapożyczeń tureckich i tatarskich, a z języka ukraińskiego² i białoruskiego przeniknął do polszczyzny, inni, np. W. Martynow (1973: 30–31), wywodzą jego genezę z litewskiego deminutywnego i hipokorystycznego formantu *-ukas*, jeszcze inni, np. P. Smoczyński (1968: 252), przypisują sufiksowi *-uk* słowiańskie pochodzenie.

Analiza materiału rzeczowego z XVIII wieku wykazała, że omawiany formant należy zaliczyć do patronimicznych przyrostków uniwersalnych, łączących się z podstawami różnych typów bez ograniczeń morfologicznych. Wyrazistym przykładem patronimiczności sufiksu *-uk* są nazwiska *Lipszczuk*, *Skorupszczuk* derywowane od antroponimów na *-ski* (*Lipski*, *Skorupski*).

W strukturach na *-uk// -czuk* odnajdujemy głównie podstawy antroponimiczne: imiona chrzestne, już istniejące nazwiska, etnonimy, rzadziej są to apelatywy. Od imion, nazwisk i etnonimów, które przeważają wyraźnie pod względem frekwencji nad podstawami odapelatywnymi, utworzono następujące antroponimy: *Anfimiuk*³ < cerk. Anfim, *Antropiuk* < wschł. Antrop, cerk. Jewtropij, *Banasiuk* < Banaś (: Benedykt), *Chilimoniuk* < wschł. Chilimon, cerk. Filimon, *Cieśluk* < CIEŚ-

² O dużej produktywności przyrostka *-uk* w nazewnictwie osobowym polsko-ukraińskiego pogranicza piszą M. Lesiów (1986: 209–213) i E. Wolnicz-Pawłowska (1978: 26).

³ Ze względu na ograniczone rozmiary tego artykułu zaprezentowane zostaną tylko niezbędne egzemplifikacje.

LA⁴ (: ap. cieśla), *Doroszuk* < wschł. Dorosz, cerk. Dorofiej, *Firsiuk* < cerk. Firs, *Ilczuk* < Ilko (: Hilary, cerk. Ilia), *Jakubiuczuk* < **JAKUBIUK** (: Jakub), *Lewonczuk* < **LEWONKO** (: cerk. Leont), *Litwiniuk* < **LITWIN** (: etn. Litwin), *Niczyporuk* < wschł. Niczypor, cerk. Nikifor, *Ochryciuk* < ukr. Ochryć, cerk. Jefrem, *Oniszczuk* < wschł. Onisko, cerk. Onisij, Onisim, *Samusiuk* < ukr. Samuś (: Samijło, cerk. Samuіл), *Szuhaluk* < **SZUHAŁO** (: ukr. szuhaty ‘m.in. chodzić wielkimi krokami’), *Szwed(z)iuuk* < **SZWED** (: etn. Szwed), *Szymaniuk* < Szyman (: Szymon), *Tereszuk* < wschł. Terech, cerk. Terentij, *Turczuk* < etn. Turek, *Weremczuk* < ukr. Weremko, cerk. Jeremija, *Wiktoruk* < Wiktor i wiele innych.

Podstawy pochodzące od apelatywów wyodrębniono, np. w nazwiskach *Głuszuk* < ap. głuch ‘człowiek głuchy, niemy albo głuchoniemy’, głuchy, głuśza, *Horczaruk* < gw. wschł. horczar ‘garncarz’, *Klekociuk* < ap. klekot ‘gadula, plotkarz’, klekotać ‘mówić dużo i niezbyt mądrze’, *Kołodijczuk* < ukr. kołodij ‘kołodziej’, *Poskrobczuk* < ap. poskrobek ‘wyskrobek, najmłodsze dziecko w rodzinie’, *Puszkarkuk* < wschł. puszkar ‘puszkarz, artylerzysta’, *Serediuk* < ukr. sereda ‘dzień tygodnia (środa)’ itd. Tworzenie nazw osobowych za pomocą formantu **-uk//czuk** (oraz innych przyrostków z komponentem *-k-*) bezpośrednio od apelatywów może być przejawem „unazwiającej” – jak ją określił J. Mączyński (1970: 251) – funkcji tego sufiksu. Przyrostek **-uk** pełni więc prawdopodobnie, obok patronimicznej, także strukturalną funkcję nazwiskotwórczą⁵.

Tak dużą popularność przyrostka **-uk** należy, m.in. tłumaczyć znacznym wpływem gwar ukraińskich, w mniejszym stopniu białoruskich, które weszły na omawiany obszar wraz z osadnikami ruskimi. W szerokim zakresie wpływ tych gwar obserwujemy wśród podstaw słowotwórczych nazwisk, bowiem bardzo często w wyrazach bazowych derywatów na **-uk//czuk** identyfikujemy imiona lub apelatywy o genezie wschodniosłowiańskiej, np. *Bowtruczuk* < im. wschł. Bowtruk (: cerk. Warfolomiej), *Chomanczuk* < im. ukr. Chomońko (: cerk. Foma), *Husaczuk* < ap. brus., ukr. husak ‘gąsior’, *Łukianiuk* < im. cerk. Łukian, *Owerczuk* < im. ukr. Owerko (: cerk. Awierkij), *Prystupiuk* < ap. wschł. gw. przystupa ‘zięć przybrany do domu rodziców żony’, *Solostiuk* < ap. wschł. solostit’ ‘mieć słodkawy posmak’, *Tiszuk* < im. wschł. Tisz (: cerk. Tichon) i in. Z drugiej strony jednak omówiony powyżej formant wraz z polskimi podstawami słowotwórczymi bardzo często tworzył charakterystyczne dla ziem językowego pogranicza derywaty hybrydalne, np. *Andrzejuk*, *Furmaniuk*, *Krzysztofiuk*, *Maciejuk*, *Stangreciuk*, *Strjuk* i in.

⁴ Pogrubioną antykwą zaznaczone będą w tekście potwierdzone w XVIII-wiecznych źródłach południowej Białostoczczyzny nazwiska (niederywowane i derywowane słowotwórczo), które zidentyfikowano jako podstawy słowotwórcze w formacjach z komponentem *-k-* w części sufiksalnej.

⁵ Na strukturalną funkcję nazwiskotwórczą formantów z elementem *-k-* zwracali uwagę m.in. H. Borek, U. Szumska (1976: 62).

W dalszej kolejności pod względem produktywności znalazły się dwa sufiksy rzeczownikowe: **-ko** i **-ik// -yk// -czyk**. Wymienia się je w jednej grupie z uwagi na zbliżoną liczbę poświadczeń (około 60 w każdej grupie). Oba omawiane formanty pełnią funkcję deminutywną lub patronimiczną, jednak w większości przypadków trudno jest jednoznacznie rozstrzygnąć, czy dana forma jest patronimiczna, czy deminutywna (Bubak, 1986: 81–82). Wydaje się, że np. nazwiska *Biryk*, *Kołbasik*, *Werszko* można byłoby odnieść do form deminutywnych, ale nie ma żadnej pewności, czy nie funkcjonowały antroponimy *Bir⁶, *Kołbasa, *Werch. Skąpa informacja, jaką dawały badane źródła, nie pozwala na zdecydowane oddzielenie patronimików od nazw deminutywnych.

Sufiksy **-ko** i **-ik// -yk// -czyk** cechuje brak sztywnych reguł łączliwości w zależności od charakteru podstawy, chociaż najczęściej z ich udziałem powstawały derywaty od podstaw spółgłoskowych męskich, np. *Iwanuszczyk* < **IWANUSZKO**, *Paluszczyk* < **PALUSZKO**.

Za podstawy XVIII-wiecznych formacji na **-ko** i na **-ik// -yk// -czyk** posłużyły nazwy osobowe i apelatywy z niewielką przewagą tych ostatnich.

W grupie podstaw antroponimicznych dominują różnorodne formy imion chrześcijańskich (głównie w wersji wschodniosłowiańskiej), np. *Chweduczko* < ukr. Chweduk (: Chwedor, cerk. Fieodor), *Kuźmik* < im. Kuźma (: cerk. Kosma), *Lewocik* < wschł. Lewoc (: cerk. Leont, Leontij), *Matochwejko* < wschł. Matochwiej (: cerk. Matfiej), *Naumczyk* < wschł. Naumka, Naumko (: cerk. Naum), *Onacik* < wschł. Onac (: cerk. Ananija), *Radziwończyk* < brus. Radziwon (: cerk. Rodion), *Szurko* < wschł. Szura (: cerk. Aleksandr) i in.

Stosunkowo często omawiane antroponimy pochodzą od już istniejących nazwisk lub etnonimów, np. *Bruszko* < **BRUH**, *Czerkasik* < etn. Czerkas ‘Czerkies’, *Litwinko* < **LITWIN**, *Meleszko* < **MELECH**, *Paluszczyk* < **PALUSZKO**, *Saczko* < **SAK**, *Taratunik* < **TARATUN**, *Zduńczyk* < **ZDUN** itd.

Podobnie jak w przypadku odimiennych nazw osobowych również w formacjach na **-ko** i **-ik// -yk// -czyk** motywowanych apelatywami można wyodrębnić reprezentatywną grupę antroponimów o genezie wschodniosłowiańskiej, np. *Chaciejko* < brus. chaciej ‘m.in. ten, który chce’, *Didik* < ukr. did ‘dziadek; starzec; nędzarz; przodek i in.’, *Dubowik* < wschł. dubowy, dubowyj ‘dębowy’, *Skuczko* < ukr. skuka ‘nudy’, *Struczko* < wschł. struk ‘strąk’, *Sukaczyk* < brus. reg. sukacz ‘sznurek skręcony z lnu lub konopi’, *Wotczko* < wschł. wołk ‘wilk’, *Worożko* < ukr. woroż ‘czarnoksiężnik, czarodziej, wróżbita’.

Do grupy antroponimów na **-ko** i **-ik// -yk// -czyk** zakwalifikowano kilka nazw z tzw. sufiksami złożonymi⁷, np. *Babenko*, *Bobenko* (**-enko**); *Jahodnik*, *Worobnik* (**-nik**).

⁶ Formy rekonstruowane są poprzedzone w tekście znakiem (*).

⁷ Szerzej o różnych przyrostkach złożonych w polskiej antroponomii wypowiada się K. Rymut (1991: 48–49).

Na marginesie można wspomnieć, że przyrostek **-ko** należy do najbardziej produktywnych sufiksów w antroponimii wschodniosłowiańskiej⁸, zaś **-ik// -yk** i jego nowsza postać **-czyk** jest formantem ogólnosłowiańskim⁹.

W materiale źródłowym z obszaru południowej Białostoczczyzny nazwy osobowe z przyrostkiem **-ak** należą do mniej licznych (około 40 poświadczeń). Obok imion i apelatywów w analizowanym typie słowotwórczym jako podstawy, choć sporadycznie, wystąpiły nazwy miejscowości, np. *Dąbrowiak* < n. m. Dąbrowa, *Kobryniak* < n. m. Kobryń, *Korczewiak* < n. m. Korczew, *Sieńczuszak* < n. m. Sieńczuch. Wymienione przykłady oparte są na semantycznej relacji przynależności. W pozostałych przypadkach sufiks **-ak** pełni funkcję patronimiczną, np. *Dudziak* < **DUDA**, *Kudlak* < **KUDŁA**, *Osińszczak* < **OSIŃSKI**, *Supruniak* < **SUPRUN**, *Szmurlak* < **S(Z)MURŁO**.

Niewielką rolę w urabianiu XVIII-wiecznych nazwisk odegrały deminutywno-patronimiczne przyrostki **-ka** i **-ek**. Sufiks **-ka** łączył się prawie bezwyjątkowo z podstawami posiadającymi w wygłosie samogłoskę, np. *Kudielka* < **KUDELA** (: ap. ukr. kudela 'kądziel'), *Niedzielka* < ap. niedziela, *Niemirka* < **NIEMI(E)-RA** (: im. stpol. Niemi(e)ra), zaś przyrostek **-ek** tworzył nazwiska od różnorodnych podstaw zakończonych na spółgłoskę, np. *Balcerek* < im. Balcer (: Baltazar), *Mazurek* < **MAZUR** (: etn. Mazur), *Wrzosek* < ap. wrzos.

Ruski sufiks **-ok**¹⁰, wariant polskiego przyrostka **-ek**, wystąpił jedynie w nazwie *Koziaczok*.

Z powyższego omówienia wynika, że XVIII-wieczne nazwiska z elementem spółgłoskowym *-k-* w części sufiksальной są kategorią interesującą, o bogatej problematyce semantycznej. Za podstawy słowotwórcze w tej grupie derywatów posłużyły zarówno różnorodne wyrazy pospolite, jak i nazwy własne, tj. imiona, już istniejące nazwiska, etnonimy, nazwy miejscowości. Nie we wszystkich przypadkach udało się jednoznacznie określić funkcję i znaczenie przyrostków z komponentem *-k-*. Mogły one pełnić (np. sufiksy **-uk**, **-ko**, **-ik// -yk**, **-ek**) funkcję deminutywną bądź patronimiczną, bądź tylko strukturalną. Być może dalsze badania pozwolą dotrzeć do znaczenia, jakie badane struktury nazewnicze miały w czasie, kiedy powstały, a tym samym w sposób nie budzący wątpliwości określić funkcję analizowanych przyrostków.

⁸ Np. zagadnienie dużej popularności przyrostka **-ko** w tworzeniu ukraińskich nazw osobowych w XIV–XVIII wieku porusza M. L. Chudas (1980: 114).

⁹ O rozpowszechnieniu patronimików derywowanych za pomocą formantu **-ik// -yk// -czyk** na terytorium Słowiańszczyzny (np. w Polsce, na Słowacji) piszą m.in. P. Smoczyński (1968: 245–256), B. Lindert (1966: 284–292, 370–378), F. Buffy (1961: 291–316).

¹⁰ Przyrostek **-ok** w ukraińskich nazwach osobowych wyodrębniła m.in. E. Wolnicz-Pawłowska (1978: 41).

Wykaz skrótów

ap.	– apelatyw	im.	– imię
brus.	– białoruski	n. m.	– nazwa miejscowości
cerk.	– cerkiewny	reg.	– regionalny
etn.	– etnonim	ukr.	– ukraiński
gw.	– gwarowy	wschł.	– wschodniosłowiański

Literatura

- Bogdanowicz E., 1998a, Osiemnastowieczne nazwy osobowe w księgach metrykalnych z Kleszczel (woj. białostockie), *Białostoccyzna* 2, s. 132–137.
- Bogdanowicz E., 1998b, Osiemnastowieczne nazwiska męskie południowej Białostoccyzny, (W:) *Aktualnyje problemy issledowanija jazyka i reczi*, cz. 3, Minsk, s. 105–108.
- Bogdanowicz E., 2003, Sposoby nominacji kobiet w XVIII-wiecznej antroponimii południowej Białostoccyzny, *Studia Wschodniosłowiańskie*, t. 3, Białystok, s. 167–176.
- Borek H., Szumska U., 1976, *Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI wieku do roku 1740*, Warszawa – Wrocław.
- Bubak J., 1986, *Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczkańskiego i chłopskiego*, Kraków.
- Buffa F., 1961, K charakteristike osobných mien v severošarišskej obci Dlhá Lúka, *Onomastica* VII, s. 291–316.
- Chudasz M. L., 1977, Z istoriji ukrajinškoji antroponimiji, Kyjiv.
- Chudasz M. L., 1980, Do pytannja klasyfikaciji ukrajinškich pryzwyszczewych nazw XIV–XVIII st., (W:) *Z istoriji ukrajinškoji lėksykołohiji*, Kyjiv, s. 96–160.
- Dacewicz L., 1989, Nazwiska w osiemnastowiecznych księgach metrykalnych parafii mielnickich, *Białostoccyzna* 4, s. 8–11.
- Dacewicz L., 1990, Nazwy osobowe w „Księdze pogrzebowej parafii mielnickiej” (II poł. XVIII w.), *Slavia Orientalis* 3/4, s. 295–302.
- Dacewicz L., 1999, Nazwy osobowe z sufiksem -uk// -czuk w historycznej antroponimii Białostoccyzny, (W:) *Polszczyzna północno-wschodnia*, t. 2, Białystok, s. 193–200.
- Grzybowski S., 1957, Nazwisko i jego stałość jako elementy identyfikacji osoby w dawnym prawie polskim, *Onomastica* III, s. 485–514.
- Huk I., 1995, Nazwy osobowe w księgach metrykalnych parafii Kumów koło Chełma z drugiej połowy XVIII wieku, (W:) *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*. Pod red. M. Kondratiuka, Białystok, s. 305–313.
- Lindert B., 1966, Przyrostki używane w funkcji patronimicznej na terenie woj. lubelskiego, *Język Polski*, s. 284–378.
- Lindert B., 1972, Formanty -(i)uk, -czuk w językach wschodniosłowiańskich, (W:) *Z Polskich Studiów Slawistycznych*, seria 4, Językoznawstwo, Warszawa, s. 78–86.
- Łesiów M., 1986, Polsko-ukraińskie hybrydy antroponimiczne, (W:) *Formacje hybrydalne w językach słowiańskich*. Pod red. S. Warchoła, Lublin, s. 209–213.
- Martynow W., 1973, *Prasławianskaja i bałto-sławianskaja suffiksalnaja deriwacija imion*, Minsk, s. 26–31.

- Mączyński J., 1970, *Nazwiska łodzian (XV–XIX w.)*, Łódź.
- Rymut K., 1991, *Nazwiska Polaków*, Wrocław.
- Smoczyński P., 1968, *Polskie nazwiska patronimiczne (na tle innych typów i języków)*, (W:) *Z Polskich Studiów Slawistycznych*, seria 3, *Językoznawstwo*, Warszawa, s. 243–256.
- Taszycki W., 1924, *Polskie nazwy osobowe*, Kraków.
- Wolnicz-Pawłowska E., 1978, *Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińskie w dawnym województwie ruskim*, Wrocław.

Surnames with the *-k-* component in the suffix part on the material of the 18th c. registers of the southern Białystok region

Summary

The paper discusses the eighteenth-century surnames from the area of the southern Białystok region derived with the formatives including the *-k-* consonantal element. The research material excerpted from the registers (over 600 anthroponyms) is analyzed in terms of form, structure and etymology. The conclusion is that in the group of anthroponyms derivational stems are both common nouns and proper nouns (first names, surnames already existent at that time, ethnonyms, place names), the latter constituting the majority. It was not possible to define unambiguously the function and meaning of the suffixes with the *-k-* component.

Translation: *Joanna Szerszunowicz*